

חיבור על עשרת הדיברות המיוחס לרב סעדיה גאון

דן גרינברגר

מבוא

העיסוק בעשרת הדיברות תופס מקום מרכזי בהגותו של רב סעדיה גאון (להלן רס"ג), ויש לו תפיסה ייחודית באשר למעמדם, אותה הוא מציג במספר מקומות בחיבוריו. תפיסה זו גורסת שכל תרי"ג מצוות התורה כלולות בתוך עשרת הדיברות, והיא מופיעה, בין השאר, בפירושו לספר יצירה,¹ ומודגמת באזהרות שחיבר, שבהן לכל דיבר מוצמדות, בצורה מפויתת, מצוות מן התורה.²

חוץ מהעיסוק בעשרת הדיברות בחיבורים שונים, יוחס לו חיבור נוסף העוסק בעשרת הדיברות, הידוע בשם 'שרח אלעשר כלמאת' (פירוש עשרת הדיברות) והוא פיוט בערבית-יהודית, 'הכולל הרחבות ועיבודים המתובלים בדברי אגדה תרגום ומדרש'.³ לדעת חוקרים שונים פיוט זה אינו שייך לרס"ג,⁴ ובלאו אף טען שמחברו הוא פייטן בשם אלעזר בן אל(י)עזר, שחי בין ארבע-מאות לחמש-מאות שנים אחרי רס"ג.⁵ לדבריו הסיבה לייחוס המוטעה לרס"ג היא שבחלק מן ההעתקות של הפיוט נעשה שימוש בתרגום רס"ג לתורה, וכך הפיוט כולו יוחס בטעות לרס"ג.

במאמר זה מוצג חיבור אחר, בעל אופי שונה לחלוטין, המוקדש לעשרת הדיברות ומיוחס לרס"ג (וייתכן שהידיעה על קיום חיבור של רס"ג העוסק בעשרת הדיברות הייתה אחד מן הגורמים לייחוס המוטעה של החיבור המפוית לרס"ג).

אופי החיבור והבעיות הקשורות אליו

מבנה החיבור הנידון כאן אחיד ופשוט למדי: לכל דיבר מעשרת הדיברות נקשרים שבעה עניינים, שרובם בעלי אופי הלכתי, אך קיימים גם עניינים הגותיים ומוסריים.

- 1 ראה ספר יצירה עם פירושו הגאון רבנו סעדיה ב"ר יוסף פינמי, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' מז-מח. בספר זה מצוין מספר המצוות השייכות לכל דיבר.
- 2 סדור רב סעדיה גאון, מהדורת י' דודזון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תשל"ל, עמ' קצא-רטז.
- 3 פירוש עשרת הדיברות לר' סעדיה גאון, מהדורת י' דנה, חיפה תש"ס, עמ' 14 (וראה גם עשרת הדברות: אבתיאדא כלאמנא לר' סעדיה גאון, מהדורת א' הללי, תל אביב תשס"ג); ונהגו בקהילות שונות לומר פיוט זה בשבועות ובט"ו בשבט, ראה בעמ' 13.
- 4 ירחמיאל ברודי, 'תרגומי עשרת הדברות בארמית ובערבית-יהודית', מסורת ושינוי בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, בעריכת י' בלאו וד' דורון, רמת גן תש"ס, עמ' 97.
- 5 יהושע בלאו, 'הפיוט לעשרת הדיברות של אלעזר בן אל(י)עזר, המיוחס לרב סעדיה גאון', עשרת הדברות בראי הדורות, בעריכת ב' סגל, ירושלים תשמ"ו, עמ' 327-332. גם אם החיבור אינו של רס"ג, הוא יוחס לו הרבה לפני התקופה שבה התחבר לדעת בלאו. ישנו כתב יד מן המאה השלוש-עשרה ובו פתיחה של חיבור זה, וכבר שם הוא מיוחס לרס"ג (כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים, אוסף אדלר, ENA 2975.1).

לעיתים יש חלוקה פנימית בתוך שבעת העניינים, ולמשל בדיבר 'כבד את אביך ואת אמך' קיימת חלוקה בין עניינים הקשורים לכבוד ובין ענייני הקשורים למורא. בשני דיברות יש דירוג ערכי של העניינים: בדיבר 'לא תנאף' יש דירוג של שבעת סוגי העריות, מהקל אל החמור, עם פירוט הסיבות לדירוג זה, ובדיבר 'לא תחמוד' יש דירוג של סוגי החמידה, ללא הסבר.

במבט ראשון קשה לדעת מה הייתה מטרת רס"ג בחיבור זה. אם סבר שכל תרי"ג המצוות כלולות בעשרת הדיברות ורצה לשייך את המצוות לדיברות, הרי שיש בחיבור התייחסות רק לחלק מן המצוות, שכן נמצאים בו רק עניינים שיש להם, לדעתו, זיקה ישירה לכל דיבר. אם כוונתו הייתה לפרש את עשרת הדיברות, הרי שאין בחיבור פירוש של ממש (ויש פירוש לעשרת הדיברות בתוך פירושו לספר שמות).⁶ גם מסה הגותית על עשרת הדיברות אין כאן, אלא רק נגיעות הגותיות מעטות אגב העיסוק בדיברות.

רגילים לחלק את חיבוריו של רס"ג על פי סוגות: חיבורים הגותיים, הלכתיים, פרשניים, פולמוסיים, לשוניים וכדומה.⁷ ייתכן שחיבור זה משקף סוגה ספרותית פחות מוכרת שלו, היא הסוגה הדרשנית. בסוגה זו מושם דגש על הפן הצורני (במקרה שלנו, המספר שבע) ועל הקישור היצירתי של העניינים הנדרשים אל הפסוקים, ופחות על הצדדים ההלכתיים, הפרשניים וההגותיים.⁸ מצויות עדויות על כך שרס"ג עסק גם בסוגה הדרשנית, ולמשל ברשימת ספריו שחיברו בניו מופיע אחד הכותרים בלשון זו: 'ודרשיות עדה... לם אחציהא [אל]אן לילא אטול' (ומספר דרשות... לא מנתי אותן עכשיו לבל אאריך'),⁹ ומכאן שרס"ג כתב, או שכתבו בשמו, גם דרשות. ייתכן שהכוונה לדרשות בציבור שנשא בעל פה והועלו על הכתב, או שהכוונה לסגנון כתיבה המכונה דרשות. עד כה לא ידוע לנו על חיבור שנכלל באותן 'דרשיות' של רס"ג, וייתכן שהחיבור הנידון כאן הוא חלק מהן.

ממצא נוסף שיכול להיות קשור לאופי החיבור הוא ההבדלים המשמעותיים

6 פירושי רב סעדיה לספר שמות, מהדרות י' רצהבי, ירושלים תשנ"ח, עמ' שה-שיג. חלק מהמקורות שמביא רצהבי אינם של רס"ג, וחלק אומנם של רס"ג אך אינם פירוש לעשרת הדיברות. את הראיות לכך אני מקווה להציג במאמר אחר. הפירוש שאכן שייך לרס"ג כולל רק חלק מעשרת הדיברות.

7 ראה ירחמיאל ברודי, רב סעדיה גאון, ירושלים תשס"ז. הספר בנוי על פי הקטגוריות השונות של חיבורי רס"ג.

8 מאפיינים אלה (ובעיקר החלוקות לרשימות מספריות, בדרך כלל על פי מספרים טיפולוגיים), מצויים בכל הסוגות של רס"ג, אך חיבורנו בנוי כולו במתכונת זו.

9 נחמיה אלוני, הספרייה היהודית בימי הביניים: רשימות ספרים מגניזת קהיר, בעריכת מ' פרנקל וח' בן שמאי, ירושלים תשס"ו, עמ' 313. המילה הראשונה על פי קריאתו של אלוני היא 'ודרשאת', אולם מעיון מדוקדק בכתב היד (קיימברידג' TS 10 G 5.7) עולה בבירור שכתוב 'ודרשיות'.

בין עדי הנוסח, שיכולות להיות להם שתי סיבות:¹⁰ א. ייתכן שהמקור היה דרשה שנאמרה בעל פה, והחיבור שלפנינו הוא סיכום שלה, שנערך במקביל בידי מאזינים שונים.¹¹ ב. ייתכן שהמקור היה חיבור כתוב, אך בגלל מקורו הדרשני הוא הועבר כ'חיבור פתוח' הנתון לשינויים בידי מעתיקיו ולומדיו; בניגוד לחיבורים בעלי אופי אחר, שבהם הייתה הקפדה על מסירה יותר מדויקת.¹²

מאפיין נוסף של החיבור הוא שבניגוד לסגנונו של רס"ג, אין בו פתיחה וסיום. גם עובדה זו ניתן להסביר בכך שחיבור זה הוא תמצית של דרשה שבעל פה, וכאשר העלו את הדרשה על הכתב השאירו רק את התכנים, ללא הפתיחה והסיום שמן הסתם היו קיימים בדרשה המקורית.¹³

בשונה ממנהגו של רס"ג, אין בחיבור הפניות לחיבורים אחרים שלו, וגם לא ידוע לי על הפניה לחיבור זה מחיבורים אחרים. גם עובדה זו ניתן להסביר בכך שמקור החיבור בדרשה, שבה אין הפניות כי היא נאמרת בעל פה (ואפשרות אחרת היא שזהו אחד מחיבוריו הראשונים, ולכן אין הוא מפנה לחיבורים אחרים).

ניתן לטעון שבגלל שלחיבור זה חסרים המאפיינים המובהקים של חיבורי רס"ג, ובאף כתב יד הוא אינו מופיע בצורה עצמאית, והוא תמיד משולב בתוך חיבורים אחרים, אזי ייתכן שהוא רק עיבוד לפירושו לעשרת הדיברות שבספר שמות. אולם מהמעט ששרד מפירושו לעשרת הדיברות שבספר שמות,¹⁴ ניתן לראות שאף על פי שקיים דמיון בין שני הטקסטים בחלק מהדיברות, הן בצד הצורני והן בצד התוכני, הרי שהפירוש לשמות שומר על מאפיינים פרשניים מובהקים,¹⁵ לצד מאפיינים

10 יש כתבי יד שההבדלים ביניהם כה גדולים עד שהדבר היחיד המשותף להם הוא תוכן כותרות הסעיפים, כשהניסוח שלהן ואף פירוט התכנים שונים לחלוטין. ייתכן שרס"ג לא התכוון שחיבור זה יעלה על הכתב ולכן לא פיקח על הנוסח, שהיה נתון בידיהם של מאזינים ומעתיקים שונים ומשונים.

11 כפי שאכתוב בהמשך, אחד מכתבי היד כתוב בכתובה פונטית (שאוּלי משמרת את מקורו האוראלי של החיבור).

12 ראה Israel. M. Ta-Shma, 'The "Open" Book in Medieval Hebrew Literature: The Problem of Authorized Editions', *Bulletin of the John Rylands University Library*, 75/3 (1993), pp. 17–24; מלאכי בית אריה, קודיקולוגיה עברית, קדם-פרסום גרסת אינטרנט 0,4, תשע"ה, עמ' 467–462.

13 דוגמה לתופעה זו אפשר למצוא בקטע גניזה (קיימברידג', ספריית האוניברסיטה TS G2.102) המכיל תמצית דרשה של רב יוסף ראש הסדר בכתב ידו, כאשר לפניו הוא כותב שזו דרשה שנשא בשבת באלכסנדריה. מהדרשה נותרה רק תמצית התכנים בצורה ממוספרת, ללא פתיחה וסיום וללא החלקים הרטוריים, שמן הסתם היו קיימים בדרשה המקורית.

14 ראה פירושי רב סעדיה (לעיל, הערה 6), עמ' שה-שיג.

15 הכוונה למנהגו של רס"ג לעסוק בהבנות האפשריות של מילים שהוא מפרש, או בעניינים לשוניים ככלל. בפירוש לעשרת הדיברות, למשל, הוא עוסק בהבנות של הפועל זכ"ר בהקשר של 'זכור את יום השבת'.

מדרשיים, ואילו המאפיין הבולט בחיבורנו אינו הפרשנות אלא סידור החומר בתבניות של שבעה עניינים.

ייחוס החיבור לרס"ג

ייחוס החיבור לרס"ג נובע ממספר סיבות, והצירוף של כולן הופך אותו לסביר ביותר, לדעתי.¹⁶ ואלה הסיבות לייחוס זה:

- א. קיימות מקבילות רבות לחיבורי רס"ג השונים מבחינה תוכנית ולעיתים גם בניסוחים.
- ב. תרגומי המקרא המצוטטים בחיבור הם תרגומי רס"ג (לעיתים בשינויים קלים).
- ג. כ"י ב נמצא בתוך כתב יד ארוך, המורכב ממספר חיבורים קצרים של רס"ג.
- ד. בכ"י ו, שבו נמצא רק הדיבר 'לא תנאף', יוחס הקטע במפורש לרס"ג.¹⁷
- ה. מבשר בן נסי הלוי איש בגדאד,¹⁸ בן דורו של רס"ג; ואברהם אבן עזרא (שמות כ, יג) (הפירוש הארוך), ויקרא יח, כא),¹⁹ מתייחסים שניהם לתוכן הדיבר 'לא תנאף' בניסוחים הדומים לחיבורנו, ומייחסים אותו לרס"ג.
- ו. בפירוש רס"ג לשמות לא שרד רובו של הדיבר 'לא תנאף', אך בסיומו נרמז תוכנו, ונראה שהוא קרוב מאוד לתוכן הדיבר שבחיבורנו.²⁰

הממצא הבולט מסעיפים אלה הוא ששלושת הייחוסים המפורשים לרס"ג הם רק של הדיבר 'לא תנאף'; ולפי הסעיף האחרון בפירוש רס"ג לשמות נמצא פירוש לדיבר 'לא תנאף' הקרוב לנמצא בחיבורנו. סביר שמבשר, אבן עזרא וקטע הגניזה (כ"י ו) מתייחסים לפירוש רס"ג לשמות ולא לחיבורנו, שכן הפירוש לשמות היה

16 כוונתי בייחוס החיבור לרס"ג אינה שהוא כתב את החיבור על מילותיו, אלא שהתכנים שהחיבור מכיל הם משלו.

17 וכך נכתב: 'קאל [=אמר] רבנו סעדיה גאון מחסה נ'ב'ע [=נחוה בגן עדן]'.
18 השגות על רב סעדיה גאון מאת ר' מבשר בן נסי הלוי איש בגדאד, מהדרות מ' צוקר, ניו יורק תשט"ו, עמ' 50; רב סעדיה גאון במוקד של פולמוס בין-רבני בבגדאד: ספר הגלוי של הגאון ושני ספרי השגות של מבשר הלוי עליו, מהדרות י' בלאו וי' יהלום, ירושלים תשע"ט, עמ' 280-283. מבשר מתייחס לשני מקרים בלבד מתוך הרשימה (נידה וגויה), והם זהים לחיבורנו בסדרם, אך לא בנוסחם.

19 אבן עזרא מתייחס בשני המקומות לשמונה דרגות ולא לשבע, וסדר הדרגות בפירושו לשמות אינו זהה לסדר שבחיבורנו, ואין זהות גם בין שתי הרשימות שלו. לכן מסתבר (וראה בהמשך) שאבן עזרא מתייחס לפירוש רס"ג לדיבר 'לא תנאף' שבפירוש לשמות, שדומה מאוד לחיבורנו אלא שיש בו שמונה סוגי עריות ולא שבעה.

20 פירושי רב סעדיה (לעיל, הערה 6) עמ' צד-צה.

נפוץ הרבה יותר. מסתבר שהמקור לדרשה על 'לא תנאף' הוא חיבורנו, וממנו הוא עבר לפירוש לשמות, ולא להפך, משתי סיבות:

- א. חיבורנו סובב סביב המספר שבע, אך לא כך הפירוש לעשרת הדיברות בשמות, ומסתבר שרס"ג שיבץ דרשה אחת (או יותר) שחיבב במיוחד בתוך הפירוש לשמות; אך בגלל שזהו פירוש ולא דרשה, פירוש עשרת הדיברות בשמות שומר על מאפיינים פרשניים ולא סובב סביב המספר שבע.
- ב. בפירוש לשמות מופיע עניין נוסף (השחתת זרע), אך הוא כתוב בנפרד ולא כחלק מהרשימה. בהנחה שמקור הרשימה הוא דרשה סביב המספר שבע, ייתכן שרס"ג לא רצה לשנות את מבנה הרשימה ואת מספר הפריטים שבה, ולכן הפריט הנוסף מופיע בנפרד, ללא מספור.

ישנה אפשרות נוספת, לפיה החיבור שלפנינו הוא עיבוד לפירוש עשרת הדיברות שבספר שמות. אם אכן כך, המעבד (שאינו רס"ג) סידר את החומרים מן הפירוש סביב המספר שבע, שנמצא לפחות בדיבר אחד בפירוש לשמות, ולאחר מכן הוסיף חומרים ממקורות אחרים של רס"ג, והשמיט חומרים אחרים. ממצא המחזק אפשרות זו הוא שברוב כתבי היד אין ייחוס מפורש של החיבור לרס"ג, וכאשר קיים ייחוס כזה הוא לדיבר 'לא תנאף', שנמצא בצורה דומה מאוד גם בפירוש לשמות.

מקבילות מחיבורי רס"ג

בחיבור מופיעות סוגיות שיש להן מקבילות בחיבורים אחרים של רס"ג, עובדה המחזקת את ייחוס החיבור אליו, והן בעלות חשיבות להבנת תפיסותיו ההלכתיות וההגותיות:

- א. העניין השישי בדיבר הראשון עוסק במילים 'ארץ מצרים' שבפסוק 'אנכי... אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים' (שמות כ, ב), ומסביר שהכוונה לכל הארצות שבהן שהו האבות, החל ממסע אברהם אבינו מאור כשדים. פירוש זה עושה שימוש בפסוק ממלכים ב כד, ז: 'ולא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בכל... כל אשר היתה למלך מצרים', ולפיו בגלל שמלך בכל כבש את מצרים אזי גם בכל (=אור כשדים) מכונה 'מצרים'. פירוש כזה, עם אותו פסוק מסייע, נמצא גם בפירוש רס"ג לסוף פרשת לך²¹; ופירוש דומה מופיע גם בספרו 'האמונות והדעות'²².

21 פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, מהדרת מ' צוקר, ניו יורק תשמ"ד, עמ' 116.

22 ספר הנבחר באמונות ובעדות (האמונות והדעות) לרבנו סעדיה בן יוסף פיומי, מהדרות 'קאפה, ירושלים וניו יורק תשל"ל, עמ' רמד.

- ב. בדיבר השני מסביר רס"ג, בסיוע מובאות מספרות חז"ל, איך ישנה השתחוויה לעבודה זרה ללא עבודה, הנובעת מהציווי 'לא תשתחוה להם' (שמות כ, ה), ואיך ישנה עבודה זרה ללא השתחוויה, הנובעת מהאזהרה 'ולא תעבדם' (שם). דיון דומה בליווי אותן מובאות מחז"ל נמצא בפירושו לדיבר זה בשמות. כחלק מהדיון הוא הביא דוגמה לעבודת אלילים הכלולה באזהרה 'ולא תעבדם', והיא האמירה לאליל 'אנת רכי, ארחמני' (=אתה אלוהי, רחם עליי). דוגמאות אלו מובאות בחיבורנו ובפירוש רס"ג לשמות, גם בפירוש לעשרת הדיברות וגם לפרשת וארא (שמות ז, ט).²³
- ג. באותו דיבר יש בשני המקורות הקבלה בין ארבעת הציוויים הראשונים שבדיבר לארבע המלכויות, שיש לה מקור חז"לי.²⁴
- ד. בדיבר השלישי יש טענה, ששרדה באופן מקוטע, שהחכמים הפסיקו לאיים על בעל הדין בעונשים כלליים מחמת ריבוי שבועות השקר, והתחילו לאיים בעונשים מדויקים. טענה דומה נמצאת בפירוש רס"ג לבראשית לאותו פסוק המובא כאן, 'ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ' (בראשית כד, ג).²⁵
- ה. זיהוי הקדשה עם המתעב (מתעב) המוסלמית שבחיבורנו מופיע פעמיים בתפסיר רס"ג לתורה: בסיפור תמר ויהודה (בראשית לח, טו) ובפסוק העוסק באיסור הקדשה (דברים כג, יח).²⁶

עיונים בסוגיות מן החיבור

הדיונים בחיבורנו אינם מצטיינים בעומק או ברוחב היריעה, לא בסוגיות ההגותיות ולא בהלכתיות. הסיבה לכך היא כנראה אופיו העממי של החיבור, שמקורו אולי בדרשה שבעל פה. היצירתיות של רס"ג באה לידי ביטוי בחיבור זה באופני הקישור של שבעת העניינים לכל דיבר, גם במקרים שבמבט ראשון נראה שאין קשר ביניהם; ואציג כמה דוגמאות:

- א. רס"ג קושר לדיבר 'לא תרצח' מקרים כמו עד זומם, שור נגח, התרשלות בהוכחה וכו', בגלל התוצאה שמובילה למוות גשמי או רוחני.
- ב. הוא קושר לדיבר 'לא תנאף' את כל איסורי העריות, ואף מדרג אותם על

23 פירושי רב סעדיה (לעיל, הערה 6), עמ' שו, רעא.

24 שם, עמ' שז-שח.

25 פירושי רב סעדיה גאון (לעיל, הערה 21), עמ' 149.

26 תרגום חמשה חומשי תורה בלשון ערבית, מהדורת 'דירינבורג', ספרי רבינו סעדיה גאון בן יוסף הפיומי, א, פאריס תרנ"ג, עמ' 59, 288.

פי אמות מידה שהוא קובע. הדירוג הוא בעיקר ערכי, שכן לא תמיד יש לו השלכה הלכתית.

ג. הוא קושר לדיבר 'לא תנאף' את איסור הביאה על גויה, לפי הפסוק 'ומזרעך לא תתן להעביר למלך' (ויקרא יח, כא). המקור לפירוש זה הוא פרשנותו למימרא בתלמוד, שפרשנים אחרים סברו שהיא באה לדחות את הקשר בין הפסוק לבין איסור הביאה על גויה (ראה להלן). רס"ג משקף מסורת שהשתמרה בספר היובלים, בפירוש המשנה של רב נתן אב הישיבה, וגם אצל הפרשן הקראי קרקסאני.

ד. הוא קושר לדיבר 'לא תחמוד' מקרים מן המשנה והתלמוד שלכאורה אין להם קשר אליו; לדוגמה 'השכיר את הפרה לחרוש בבקעה וחרש בהר' (משנה בבא מציעא ו, ד), 'כמה יוסיף על משאו ויהא חייב' (בבלי בבא מציעא פ ע"א), 'המתין לה עד שנתייאשו הבעלים ונטלה עובר משום לא תוכל להתעלם' (בבא מציעא כו ע"ב).

טבלת כתבי היד

לחיבור שישה כתבי יד, שמתוכם שלושה הם העתקות של דיבר אחד בלבד. גם שלושת כתבי היד שמכילים חלקים גדולים יותר מן החיבור אינם מופיעים בצורה עצמאית, אלא במסגרת העתקה של מספר חיבורים אחרים: כ"י א נמצא בין שני חיבורים אחרים, כשהראשון עוסק בשבח החוכמה והשני קצר מכדי לאפיינו; כ"י ב נמצא בתוך כתב יד ארוך המורכב ממספר חיבורים של רס"ג; כ"י ג נמצא בתוך פירוש ליתרו, שכנראה אינו של רס"ג.

קיים רק עותק אחד שלם של החיבור, כ"י א (המחולק לקטעי גניזה שונים [א]¹, א², א³, א⁴), שנקרעו כולם מאותו כתב יד קדום). הוא מועתק בצורה רשלנית ועמוס בשגיאות כתיב, הן בעברית והן בערבית²⁷, ומהשוואה לכתבי היד האחרים יש בו גם דילוגים וטעויות מסוגים שונים. לכן כאשר היה בידי כתב יד טוב יותר (ב), העדפתי להשתמש בו.

העמודה הימנית בטבלה מתייחסת לסימנו של כל כתב יד, ובעמודה האמצעית מופיע מספר המדף שלו. בעמודה השמאלית מופיעות הערות שונות הקשורות לכל כתב יד, כמו אילו דיברות כלולים בקטע, אם ישנם גם חלקים מחיבורים אחרים, וכן סימנים נוספים המופיעים על גבי הדפים.

27 הרבה מהשגיאות בכתב יד זה, בערבית ובעברית, מקורן בכתב פונטי, כך שיש אפשרות שהוא, או אחד מגלגוליו הקודמים, הועתק משמיעה (ואולי יש בכך ראייה נוספת לכך שמקור החיבור בדרשה שנמסרה בעל פה).

סימן	מספר מדף	הדיברות הכלולות בכתב היד והערות פליאוגרפיות ואחרות
א1	TS Ar. 46.142	סוף הדיבר התשיעי, הדיבר העשירי וסיום החיבור. שני דפים, הראשון שייך לחיבור אחר שהועתק לפני כן, ועוסק בשבח החוכמה.
א2	TS NS 220.16	סוף הדיבר הרביעי, הדיבר החמישי, הדיבר השישי ותחילת הדיבר השביעי. שני דפים, מהם אחד אינו מהחיבור, ולא התברר לי אופיו המדויק.
א3	Strasbourg 4028.38-40 ²⁸	תחילת החיבור, הדיבר הראשון, הדיבר השני, הדיבר השלישי ורוב הדיבר הרביעי. שני דפים מחוברים ועוד דף נפרד. בהתחלה מופיע סופו של חיבור אחר, העוסק במשמעות המונח 'דרישה'.
א4	ENA 2716.7-8	סוף הדיבר השביעי, הדיבר השמיני ותחילת הדיבר התשיעי. שני דפים, מהם אחד מהחיבור והשני שייך לחיבור אחר, מתחום המוסר.
ב	ENA 2707.51	סוף הדיבר השישי ורובו של הדיבר השביעי. שינויי נוסח משמעותיים מכ"א. דף אחד. על העמוד הראשון כתובה האות ט' לסימון הקונטרס.
ג	BL Or.5563H.5	סוף הדיבר התשיעי והדיבר העשירי. שינויי נוסח משמעותיים מכ"א. דף אחד. נמצא בתוך פירוש ליתרו שכנראה אינו של רס"ג.
ד	TS Ar. 18(2).96	הדיבר הרביעי. שינויי נוסח משמעותיים מכ"א.
ה	Mosseri II 44.4	הדיבר השביעי. דף אחד, מתוכו עמוד אחד ריק.
ו	TS 6F.1	הדיבר השביעי. מצוין שהדרשה של רס"ג.

סימני ההדרה

- [] קרע בכתב היד או מילים מטושטשות.
 { } מחיקה של המעתיק.
 < > הוספה של המעתיק או של יד אחרת, בגיליון או בין השיטין.
 () הוספה שלי בתוך התרגום כדי להבהיר את כוונת הדברים, או כדי לציין מילה/מילים שלא הצלחתי לתרגם.

28 מספרים 38-40 הם דפים מאותו כתב יד, אך הם אינם רצופים (ולכן בהמשך יצוין בכל פעם מספר הדף שבו עוסקים).

[!] שגיאה של המעתיק. בנוסח הפנים יש שגיאות רבות, לכן צוינו בסימן זה רק הבולטות שבהן.

הבהרות לגבי התרגום:

- א. כפי שצוין לעיל, קיימים הבדלים ניכרים בין כתבי היד של החיבור ולכן קשה להציג אפראט של חילופי נוסח, ובמקומו בחרתי להעיר רק במקומות שיש בהם חילופים בעלי חשיבות.
- ב. ציטוטי הפסוקים ומאמרי חז"ל בנוסח הפנים מלאים בשיבושים, ובתרגום הבאתי את הנוסח המתוקן בדרך כלל, אלא אם כן חשבת שאולי יש כאן עדות לגרסה אחרת.
- ג. בתרגום השלמתי חלק מן הציטוטים, כדי להקל את ההבנה.
- ד. כדי להקל את הקריאה השוטפת לא הבאתי בתרגום את כל סימני המחיקות וההוספות של המעתיק, או של אחרים, אלא רק במקומות שהיו בהם שינויים בולטים.

המהדורה

קול פי שרח אלעשר דיברות

29 כתוב אנכי יי אלהיך
 קול פי שרח אלעשר דיברות פי כל
 דיבור ז' מעאני
 אלא' אנכי יי קולה אנכי יוגב
 וג' <א!> [אן דאתה תב' ותע' לאנה
 לא יקול אנא אלמוגוד לך אנכי אנכי
 יי
 וליס אלקול קאל אנה אללה לאן
 אלקול לא יקול שיא לכן מחדית
 אלקול קאל באחדאתה אנא אללה
 ואלמעני אלב' יי ירד בה אנה כאלק
 אצול אלאשיא אבתדאא מן ענדה לא
 מן שי ק' אנכי יי עשה כל נוטה שמים
 לברון!> [וג' ודלך אכתראע אלענאצר
 אלד'
 ואלמעני אלג' אלהיך יריד בה אנוה
 כאלק כל ואחד מן אלאשכאץ מן
 אלנאמיין ואלנאטקין וגיריהם ק' כה
 אמר יי גואלך ויוצרך מבטן וג'
 ואלמעני אלד' אשר הוצאתיך תחת
 הדה אלקול כ מעני יי נסים לישראל
 במצרים יי על הים
 ואלמעני אלה' דכר למצרים כאצה
 דרכל תחתהא דיארתה [במצר]
 [ואלמעני אלו'...] יריד בה³¹ גמיע

מאמר פירוש עשרת הדיברות
 כתוב 'אנכי יי אלהיך' (שמות כ, ב).
 מאמר שעניינו פירוש עשרת הדיברות.
 בכל דיבור יש שבעה עניינים.
 הראשון הוא 'אנכי יי'. מאמרו 'אנכי
 יי' מחייב את מציאות עצמותו יתברך
 ויתעלה, כי אינו אומר אני המצוי כמו
 מאמרו 'אנכי אנכי יי' (ישעיה מג, יא).
 והמאמר לא אמר שהוא האל, מכיוון
 שהמאמר לא אומר דבר, אך יוצר
 המאמר אמר ביצירתו 'אנכי יי'.
 העניין השני 'יי', כוונתו שהוא יוצר
 יסודות הדברים, שהתחילו ממנו, לא
 מדבר אחר. אמר 'אנכי יי עושה כל
 נוטה שמים לכדי וג' (ישעיה מד, כד),³⁰
 והכוונה היא לבריאת ארבעת היסודות.
 העניין השלישי 'אלהיך', כוונתו שהוא
 בורא כל אחד מן הפרטים, בין אם הם
 צמחים ובעלי חיים ובין אם הם בני אדם
 ועוד. אמר 'כה אמר יי גואלך ויוצרך
 מבטן וג' (ישעיה מד, כד).
 העניין הרביעי 'אשר הוצאתיך'. תחת
 מאמר זה יש עשרים עניינים. עשרה
 ניסים לישראל במצרים ועשרה על הים.
 העניין החמישי הוא הזכרת מצרים
 דווקא, ותחתיה נכללת ישיבתם
 [במצרים].
 [והעניין השישי...] כוונתו לכל

29 מכאן על פי כ"י א 3א (39).

30 פירוש פסוק זה בקשר לבריאת יש מאין חוזר במספר חיבורים של רס"ג, למשל ספר הנבחר באמונות ובדעות (לעיל, הערה 22), עמ' לה.

31 עד כאן על פי כ"י א 3א (39), ומכאן על פי כ"י א 3א (40).

הארצות הכלולות בתחום שלטון מצרים
מחרן ועד ארץ ישראל ומה שביניהן,
ולכן אמר 'ויהי מקץ שלשים שנה
(וארבע מאות שנה ויהי בעצם היום
הזה יצאו כל צבאות ה') מארץ מצרים'
(שמות יב, מא).

מתוכן נסע אברהם אבינו שלושים
שנה לחרן ושהה בה חמש שנים, ומתוכן
מאה ותשעים שנה מגורי אברהם יצחק
[ויעקב] בארץ ישראל, ומתוכן מאתיים
ועשר שנים מגורי יעקב והשבטים
במצרים עצמה, וכולן נקראות ארץ.³³
אמר שם 'ולא הוסיף עוד מלך מצרים
לצאת מארצו כי לקח מלך בכל מנחל
מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה
למלך מצרים' (מלכים ב כד, ז).³⁴

והעניין השביעי, פן נוסף [] מבית
עבדים. הוא השתמש במילה זו ביחס
אליהם מכיוון שהוא הושיע אותם [].
ואם הדבר כך צריך ש(כך יהיה) בכל
מקום שנאמר בו עבדים או שנושעו
ממנו, וישראל נקראים בכל מקום עבדים
ובמיוחד בגלות. אמר עזרא 'כי עבדים
אנחנו' (עזרא ט, ט). ובכנותו אותנו
עבדים צריך שאנו נהיה לו עבדים. אמר
'הנה כעיני עבדים' (תהלים קכג, ב).
תחתיו עשרים עניינים. עשרה מבית הב
המבה וג'.³⁵

השער השני הוא 'לא יהיה לך' (שמות

אלבלדאן אדאכלה³² פי עמל מצר
מן חראן ואלי אלשאם ומה בינהמא
ולדלך ק' ויהיה מקץ שלשים שנה
מא' מצרים

מנהא ל' שנה סאפר אבינו אברהם
אלי חראן ואקאום] בהא ה' סנין ומנהא
מיה צ' סנה מקאם אברהם יצחק
[ויעקב] בשאם ומנה קקי' מקאם יעקב
ושבטים במצר נפסהא ואלכל יסמא
ארץ ק' הנאך ולא הוסיף עוד מלך
מצרים] לצאת מארצו כי לקח מלך
בכל מנחל מצרים עד נהר פרת כל
אשר היתה למלך מצרים

ואלמעני אלז' זיאדה פן [] מבית
עבדים געל הדא אלסם עליהם
לכלאצהם [] פאד <א> כאן אלאמר
הכדי פיגב אן יכון פי כל מוצ'ע קואלן]
פיה עבדים או יוכלצו מנה וישאל
יסמון פי כל מוצ'ע] עבדים וכאצה פי
אלגלות ק' עזרה כי עבדים אנחנו ופי
תסמניה] לנא עבדים פיגב אן נכון לה
עבידא ק' הנה כעיני ען [] עבדים וג'

תחתה כ מענא י' מבית הב המבה וג'

ואלבאב אלב' לא יהיה לך ופיה ז

32 זהו כנראה כתיב פונטי של המילה 'אלדאכ'לה'.

33 נראה שצ"ל 'ארץ מצרים'.

34 פירוש דומה נמצא בפירוש רס"ג לפרשת לך לך (טו, יד), ראה פירושי רב סעדיה גאון (לעיל, הערה 21), עמ' 116.

35 המילים שאחרי המילה 'עניינים' אינן ברורות, וכנראה חל שיבוש במשפט זה.

מעאני אלד' אלאול מנהא נהא ען
עבאדה אלאותאן

כ, ג) ובו שבעה עניינים. הארבעה
הראשונים הם האזהרה על עבודת
אלילים.

אלא' לא יהיה לך אלה' אח' ושרח
דלך לא יכן מעבוד אכר מן דוני
הדא אלקול' ישרן!³⁶ בה אלי דאת
אלשמס ואלקמר ואלכואכב ממא
כלקהם אלכאלק ולם יחתאג אנסאן אן
יצנעהם פלדלך אבתדא בקו' לא יהיה
לך ממא כלקה הו

הראשון, 'לא יהיה לך אלהים אחרים'.
ופירושו, לא יהיה נעבד נוסף מלבדי.
מאמר זה רומז לשמש ולירח ולכוכבים
עצמם. בגלל שברא אותם הבורא
לא צריך האדם לעשותם, ולכן פתח
במאמרו 'לא יהיה לך' כי הוא בראם.

ואלב' לא תעשה לך פס וכו תמו וג
איש מענא פסל ואיש מעני תמונה
פנקול פסל גסם מן אלאגסאם מתל
מא קאל ויפסלו בני שלמה. ואמא
תמונה פהו שבה ממא יכון באלתצויר
ואלתזויק ק' מתל הדא יחזקאל ואבא
ואראן! והנה כל תבנית רמש ובהמה
שקן ו' ג' ב' י' מ' ע' ה' ס' סביב

השני, 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה
וג' (שמות כ, ד). מה הכוונה בפסל ומה
הכוונה בתמונה? אנו אומרים שפסל
הוא גוף מהגופים, כמו שאמר 'ויפסלו
בני שלמה' (מלכים א, ה, לב), ותמונה
היא כמו מה שנמצא בציור וקישוט כמו
שאמר יחזקאל 'ואבא ואראה והנה כל
תבנית רמש ובהמה שקן וכל גלולי
בית ישראל מחקה על הקיר סביב סביב'
(יחזקאל ח, י).

ואלג' לא תשתחוה להם

והשלישי, 'לא תשתחוה להם' (שמות
כ, ה).

ואלד' ולא תעבדם פינבגי אן נעלם
כיף יכון עבאדה בלא סגוד וסגוד בלא
עבאדה פאמא עבאדה בלא סגוד פהו
יכון אלקול' פיהם פקט כאנה [י]קול
אנת רבי ארחמני אריקני!³⁷ וען דלך ק'
אנבין! ישעיהו ען אלקום

והרביעי, 'ולא תעבדם' (שם). וצריך
שנדע איך יש עבודה ללא השתחויה
והשתחויה ללא עבודה.³⁸ עבודה בלא
השתחויה היא כאשר יש בה רק אמירה,
כמו שהוא אומר 'אתה אלוהי', 'רחם
עלי', 'הצילני'. ועל כך אמר

36 צ"ל 'שיר'.

37 נראה שצ"ל 'אריתני', לפי הפסוק המובא מישעיה ולפי המקבילה בפירושו לשמות, ראה פירושי
רב סעדיה (לעיל, הערה 6), עמ' שו. התיקון הזה מניח מעתק غ, ראה יהושע בלאו, דקדוק
הערבית-היהודית של ימי הביניים, ירושלים תשנ"ה, סעיף 24 ב, ובהוספה בעמ' 288; ואם כן
המעתיק הוא בבלי.

38 החלוקה בין עבודה להשתחויה נמצאת במדרש תנאים על ספר דברים, מהדורת ד"צ הופמן,
ברלין תרס"ח-תרס"ט, פרק יז פסוק ג.

הנביא ישעיהו על הכופרים 'ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה' (ישעיה מד, יז).

והשתחויה ללא עבודה, היא כמי שהתפזרו דרהמיו⁴⁰ לפני הפסל והוא לא כורע לאוספס, [כדין] שלא יראה עובד להם, כלומר לפסלים. וכן אם נכנס לרגל המאמין קוץ לפני הפסל, לא יכרע כדי להוציאו על מנת שלא יטעה לחשוב מי שרואה אותו שהוא עובד לפסל, אלא יעשה זאת בישיבה ויוציאו. אמרו החכמים ז"ל 'נתפזרו לו מעות בפני עבודה זרה לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לעבודה זרה, יש ברגליו קוץ בפני עבודה זרה לא ישוח ויטלנה מפני שנראה כמשתחוה לעבודה זרה'.⁴¹

וכן אם הציע לו אחד ממלכי הכופרים, [ואמר לו אם לא] תשתחוה לעבודתי הזאת אהרוג אותך, אין הצדקה להשתחוות לו, אף שאינו עושה זאת בכוונה. שכן אילו הדבר היה מותר, היה מותר לחנניה מישאל ועזריה להשתחוות לאל לפני הפסל כדי שנבוכדנצר ייפטר מכעסו העז.⁴³

(ארבעת) הסוגים האלה של האיסור הם כנגד ארבע מלכויות שימלכו על ישראל

אלכפאר דלך קו ויתפלל אליו ויאמר וג

ואמא סגוד <בגיר> באלעבאדה []מן תבדרת דרהמה בין ידי אלצנם פלא ינחני פילתקטהא [] ירא אנה עאכד להא אעני אלאצנאם וכדלך אן דכלת פי רגל אלמומן שוכה בחצרת אלצנם פלא ינחני ינזעהא {ללא} ללא יתוהם אלדי יראה אנה עאכד ללצנם בל יגלס גלוסא וינזעהא [קא]לו אלחכ' זכ' לב' נתפרו³⁹ לו מעות בפני עבודה זרה לא ישוח [וי]טלם מפני שנראה כמשתחוין! [לעבודה זרה: יש ברגליו] קוץ [בפני] עב' זרה לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוין! [לעבודה] זרה

וכדלך לו אערץ' עליה בעץ' אלמולך⁴² מן אלכפאר [] תסגד למעבודי הדא קתלתך פגיר מעדור [אן] יסגד לה ועלי אנה מן גיר ניתה לאנה לו גאז לה דלך [] צאר גאז לחנניה ומש ועזר' אן יסגדו ללה בין ידי [אל]צנם ליכרא נבוכדנצר מן שדה גצ'בה

פהדאן! [אל] צרוב מן אלנהי פבהדא⁴⁴ ד' מלכויות תמלך עלי

39 צ"ל 'נתפזרו'.
40 דרהם הוא מטבע הנוהג בחלק ממדינות ערב עד ימינו.
41 מבוסס על עבודה זרה יב ע"א.
42 צ"ל 'אלמולך'.
43 דיון דומה נמצא בפירוש רס"ג לשמות, ראה פירוש רב סעדיה (לעיל, הערה 6), עמ' שו, ושם מובא מעשה על אודות פפוס ולוליניוס שבא לחזק את הפירוש, שמקורו בתענית יח ע"ב.
44 נראה שזהו שיבוש של המילה 'פבאזא' שהוראתה 'וכנגד', וכך גם בפירוש לשמות, ראה פירוש רב סעדיה (לעיל, הערה 6), עמ' שז.

<p>[] ובכללם.⁴⁵ והשלושה האחרים, 'אל קנא' הודיע על [] בעל היכולת המקנא המעניש. וכוונתו בביטוי 'אל קנא' היא מהירות (העונש), כדבריו 'ולא כליתי את בני ישראל וג' (במדבר כה, יא).</p>	<p>ישראל [] איצ'א ופי גמלתהם ואלג' אלאכר <אל קנא> אכבר ען [] אל אלטאיק אלגיר אלמעאקב ויריד בלפצת [אל] קנא אלמעאגלה קו' ולא כליתי א' ב' ישראל וג'</p>
<p>והשני 'פוקד עון אבות' (שמות כ, ה). כוונתו שהעונש של רשע בן רשע חמור מהעונש של רשע בן צדיק,⁴⁶ כי הוא היה עד ראייה לעוונותיו ועוונות אביו, והוא לא יירתע באיום מועט. [ואם הוא לא] יידע שעונשו חמור יותר הוא לא יתקן את דרכיו, כפי שאמר 'מקו בעונם [בארצות אויביכם] ואף בעון⁴⁷ אבותם וג' (ויקרא כו, לט), וגם 'עונותיהם⁴⁸ ועונות אבותיכם וג' (ישעיה סה, ז).</p>	<p>ואלב' פוקד עון אב' יריד בה {עקאב} עקובת רשע בן רשע אצעב מן עקובת רשע בן צדיק ורלך אנה קד שאהד [ד]נובה ודנוב אבאה פהו לא {יכן גיר} ינזגר בתהדיד אליסיר לאנה [] אלדי עלם אן אלעקובה עליה אצעב לם ינצלח ועלי מא קאל ימקו בעונם ואף בעון אבותם וג' ואיצ'א עונותיהם [ועונות אבותיכם וג'</p>
<p>והשלישי, שהוא השביעי, 'ועושה חסד לאלפים' (שמות כ, ו), ייטיב עם הבנים בזכות האבות כפי שעשה פעמים רבות. 'לאלפים', כוונתו אלפי שנים, אך אלפי דורות (נאמר) ב'שמר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו לאלף דור וג' (דברים ז, ט).</p>	<p>ואלג' אלדי הו אלז' ועושה חסד [לאל]פים קד יחסין אלי אלבנין בזכות אלאבא כמה פעל מראר כתירה [לאל]פים יריד בה אלופא מן אלסנין ולכן אלופא מן אלאגיאל פני שמ[ר] הברית והחסד ל' ולש' מ' ל' ד' וג'⁴⁹</p>
<p>והדיבור השלישי 'לא תשא וכו' (שמות כ, ז), יש בו שבעה עניינים.</p>	<p>ואלדבור אלג' לא תשא וכ' פיה ז' מ[ע]ני אלולין מנהא ש[כ]ועת[ן] שוא</p>

45 ההקבלה לארבע המלכויות נמצאת גם במדרש אגדה, מהדורת ש' בובר, וינה תרנ"ד, עמ' קנב; וכן בפירושו רס"ג לשמות, ראה פירושי רב סעדיה (לעיל, הערה 6), עמ' צג, שז. בחלק הקטוע הייתה כנראה מילה שרמזה על כך שהאסלאם הוא בכלל מלכויות אלה, כדרכו של רס"ג; למשל בפירושו לדניאל ז, ח, ראה דניאל עם תרגום ופירושו רבנו סעדיה בן יוסף פיומי, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשמ"א, עמ' קלא.

46 החלוקה בין רשע בן רשע לבין רשע בן צדיק לרשע בן רשע נמצאת בסנהדרין כז ע"ב, אבל הסיבה לחלוקה היא של רס"ג.

47 צ"ל 'בעונות'.

48 צ"ל 'עונותיכם'.

49 עד כאן על פי כ"י א3 (40), ומכאן על פי כ"י א3 (38).

ושבועת שקר

השניים הראשונים הם שבועת שוא
ושבועת שקר.

ההגדרה של שבועת שוא היא [נמנע
המציאות], וזה כמו מי שנשבע שאדם
הוא אבן והדרהם דינרים.
ושבועת שקר היא שבועה בטלה, כמו
מי שנשבע שהשמש תזרח והיא כבר
זרחה, וכמו מי שנשבע שפלוגי מת
והוא לא מת. הסוג הראשון הוא בנוגע
לעצמים והשני בנוגע למקרים. אמרו
החכמים 'שבועת שוא הנשבע לשנות
שבועת שקר הנשבע להחליף'.⁵¹

והשלישי שבועת ביטוי, והיא מי
שנשבע על [] ויש לה ארבע אפשרויות:
על דבר שעשה אותו והוא לא עשה
אותו, [ועל דבר] שהוא לא נעשה והוא
נעשה, או שהוא יעשה משהו והוא לא
יעשה אותו, או שהוא לא יעשה אותו
והוא יעשה אותו. אמרו החכמים ז"ל
'שבועות שת[ים] שהן ארבע] אוכל ולא
אוכל אכלתי ולא אכלתי'.⁵²

[והרביעית שבועת הדיינים, והיא
השבועה] שמשביעים הדיינים את בעל
הדין על דרך [... 'ואשביעך] ביי אלהי
השמים ואלהי הארץ' (בראשית כד, ג).
ולא חדלו השבועות ב[י]ן הצרות (אלא)
מחמת שבועות השקר, והתחילו הדיינים
להשביע את בעל הדין בצרות שנוגעות
אליו, אם הוא משקר, והם האלות []
שאר האנשים.⁵³

פאמא שבועת שוא פתחדידהא
אלמ[חאל] כמן יחלף עלי אנסאן אנה
גגר ועלי אלדרהם אנה דנאניר
ושבועת שקר פהי אלימין אלכאטלה
כמן יחלף אן אלשמש תטלע וקד
טלעת וכמן יחלף אן פלאן קד
מא<ת> ולא ימות פלאול פי אלגואהר
ואלב פי אלאערץ⁵⁰ וכ' אלחכ שבו'
שוא הנשבע [לשנות] שב' שק' הנשבע
להחליף

ואלג שב' בטוי מן יחלף עלי אן [] והי
ד' צ'רוב והו עלי שי אן פעלה אנה לם
יפעלה [ועלי שי אן] מא לם יפעל אנה
קד פעל או אנה יפעל שי פלא יפעל
[און] לא יפעל פיפעל קאלו אלחכ' זכ
לב שבועת שתים ש[הן] ארבע] אוכל
ולא אוכל אכלתי ולא אכלתי

[ואלד' ... והי אלימין] אלתי
כ<א>ן יחלפהא אלחכאם ללכצם
עלי סוביל ... ואשביעך] ביי אלהי
השמים ואלהי הארץ פלם יזל אלחלוף
ב [] אלאפאת בסכב אל<א>ימאן
אלכארבה פצארו אלחכאם יחלפו
אלכ[צם] במא יכצה מן אלאפה אן
כאן כארבה והי אלאלות יוחלם באקי
אלנאס

50 צ"ל 'אלאעראץ'.

51 מבוסס על שבועות כא ע"א.

52 מבוסס על משנה שבועות ג, ג.

53 טענה דומה בניסוח קרוב נמצאת בפירושו רס"ג לבראשית, ראה פירושי רב סעדיה גאון (לעיל,

הערה 21), עמ' 149.

והחמישית שבועת האלה, והיא חלה על מי שמפר שבועה וחלה על מי שנשבע בשם האל. אמרו 'השביע הכהן את האשה וג' (במדבר ה, כא). ואמר גם 'ישבע יהושע בעת ההיא לאמור וג' (יהושע ו, כו).

והשישית, מי שלא נשבע אלא הוא השביע את זולתו, והוא אמר אמן. אף ששפתיו לא אמרו שבועה אלא הוא אמר אמן על שבועה, השבועה מחייבת אותו, כדבריו בכל הקללות 'ואמר כל העם אמן' (דברים כז, טז ועוד).

והשביעית, מי שאמר על דבר פעמיים שהוא יעשה ועל דבר פעמיים שהוא לא יעשה, וזה דווקא אם אמר פעמיים כן או לא, כדברי החכמים ז"ל 'לאו שבועה הין שבועה, אמר רבא והוא דאמר הין הין והוא דאמר לאו דכתיב 'ולא יכרת כל בשר עוד וג' (בראשית ט, יא), "כי מי נח זאת לי וג' (ישעיה נד, ט).⁵⁴ והם שבעה עניינים.

והדיבור הרביעי 'זכור את יום השבת לקדשו וג' (שמות כ, ח). וכלל את ענייני השביתה ואמר 'לא תעשה כל מלאכה' (שמות כ, י).

יש שבעה יסודות של האיסורים בשבת. היסוד הראשון, 'לא תעשה כל מלאכה (אתה) וב[נך]' (שמות כ, י), [] על כל מי שעושה כל אחד מהם 'ונכרתה' (שמות לא, יד), והם ל"ט []. אמרו החכמים זכרם לברכה 'אבות מלאכות ארבעים חסר אחת' (משנה שבת ז, ב).

ואלה 'שב' האלה והי תותר במן (ח[ו]ן) בהא חאנתא פתאתר במן חלף באסם אלרחמאן ק' והשביע הכהן א[ת] האשה וג' וקאל איצ'א וישבע יהושע בעת הה' לא' וג'

ואלו' מן לם יחלף אלא אנה אסתחלף סניה וקאל הו אמן ועל אנה לם תלפץ' שפתיה בשבועה אלא אנה קאל אמן עלי אלימין פקד לזמתה אלשבו' כק' פי גמיע אלקללות ואמר כל העם אמן

ואלו' מן קאל עלי שוין מרתין נעם אן יפעל ועלי שי אנה לא יפעל ודלך אדוא קאל מרתין נעם או לא וכק' אלח' זכ' לב' לאו שבוע' הין שבו אמר רבא] והו דאמר הין הין והוא דאמר לאו דכתיב ולא יכרות כל בשר עוד וג' כי מי נח זאת לי וג' פדלך ז' מעאני

ואלדבור אלד' [זכור] את יום השבת לקדשו וג' וגמע מעני שביתה וקאל [לא] תעשה כל מלכה[!]

ז' אצול מן מחצ'וראת מא פי אלסבת[!] אלאצל אלאול לא תעשה כל מלכה[!] [יג]ב עלי כל פאעל כל ואחד מנהא ונכרתה והי אלט' [ואל]ל' ק' אלחכ' זכ' לב' אבות מלכות[!] אר' ח' א' []

והשני מהשביתה הוא הגבלת התנועה בפני עצמה והוא ההליכה חוץ לתחום. אמר 'אל יצא איש ממקומו ביום השביעי' (שמות טז, כט). והתנועות [] והרכיבה על בהמות, והטיפוס על עצים, והשיט על פני המים והריקוד והמחיאה והתיפוף, לא בשעת שמחה ולא באבל. אמרו החכמים זכרם לברכה 'אילו משום שבות לא עולים באילן ולא רוכבים [על גבין] בהמה ולא שטים על [פני המים] ולא מספקים ולא מטפחים ולא מרקדין'.⁵⁶

והשלישי, הנשיאה בשווקים. אמרו [החכמים זכרם לברכה] מצאנו שהתכוונו [] יש לאסור את הנשיאה וההוצאה מהבתים [] על דרך האיסור אפילו דבר פחות אסור [] מיתה. ולכל דבר מידה ושיעור, כפי שהוא מפורש בפרקים 'המוציא' ו'המצניע' ו'הזורק'. וכן מה שהוא לא כמו לבוש הגברים והנשים לא יוציאו אותו [] תצא האישה. וכן הבהמה לא תצא במסחר שלה [] אמרו 'במה [] בהמה יוצאה וג' (משנה שבת ה, א).

והרביעי טלטול הכלים בתוך הבתים. חלק מהם מותר לטלטל בשבת וחלק אסור [] השמירה בלבד. אולם כדי לשמור אותו לא והוא [] הקורנס והקרדום, ומה שהיה כדי לעשות בו מלאכה, אם [] נשמר בשבת, ומה שהיה [] ושכמותו מותר לטלטלם, או לצורכו

ואלב' מן [אלש]ביתה הו אלקדאר⁵⁵ מן דאת אלחרכאת והו אלמשי כארג [אלתחום] קאל אל יצא איש ממקומו ביום השביעי ואלחרכאות [לב] ורכוב אלבהאים וצעוד אל <א> שגאר ואלסבאחה פוק [אלמא] ואלרקס ואלתספיק ותטביל [לא] פי פרח ולא פי חזן ק' אלחכ' [זכ'] לב' אילו משום שבות לא עולים באילן ולא רוכבים [על גבין] בה' ולא שטים על [פני המים] ולא מספקים ולא מטפחים ולא מרקדין

{ו'אלג' אלחמל} ואלג' אלחמל פי אלאסואק ק' אלחכ' זכ' לב' [] וגדנא קד רמנא [] {בשבת} [] יגב מנע ללחמל ואלאכראג מן אלמנאזל פי [] עלי גיהת אלתחרים אפילו אדנא שי חור'אם [] אלקתל פלכל שי חד ומקדאר ומא הו משרוח פי אפראקן המציא והמצניע [] והזורק וכדלך מא יוכרג וכמן [] אל תכרג אלמרה וכדלך אלבהאים לא תכרוג באלתגירהא ובן ק' במה [] בה יוצא וג'

ואלד' שיל אלאואני דאכיל אלמנאזל [ב]עצ'אהא שיליה פי אלסבת חלאל ובעצ'אהא חראם [] אלמנאזל ואלמנאזל פקט ואמא לציאנתה פלא והו אלכשרד [אלקדנא] ואלקדום ומא כאן ליעמל בה צניעה אדא אלן [] מן כל [] אבת פיהא [] יוצאן פי אלסבת ומא כאן

55 נראה שצ"ל 'אלמקדאר', והאות מ' נשמטה.

56 מבוסס על משנה ביצה ה, ב.

או [לצורך מקומו. אמרו] החכמים זכרם לברכה 'דבר שמלאכתו להתיר לצורך [גופו ולצורך מקומו] ואפילו מחמה לצל. ודבר [שמלאכתו] לאסור לצורך גופו [ולצורך מקומו] אין מחמה לצל לא [] מחמת גופו אסור⁵⁸ [] וזה דוגמת הנר שהודלק ביום שישי לשבת, אסור לטלטלו [] ואפילו אם כבה. אמרו 'ר' שמעון אומר כל הנרות מיטלטלין בשבת חוץ מן הנר הדולק בשבת'.⁵⁹

והחמישי, המאכלים. יש מהם שמותר לאוכלם ויש שאסור. והכלל הוא, מה שראוי לבריא לאכול (מותר) לחולה. וזה השורש המעובד וכדומה מותר. ומה שאסור לחולה לאוכלו בשבת, דוגמת תבשיל הפתימון⁶⁰ ומשקה היופא, מאחר שאין מנהג הבריאים לאוכלם, (אסור לאוכלם). אמרו החכמים זכרם לברכה 'כל האוכלין אוכל אדן לרפואה וכל המשקין הוא שותה חוץ מן מי דקריין וכוס העקרים מפני שהן לירוקה'.⁶²

והשישי, (הכתבים) שקוראים בהם ומסתכלים בהם. בגלל שהעיון בספרים

[] [קד ען] [בה ומא] אשבה דלך יגוז שילה און] לחאגתה או [למכאנה ק' חוכ' זכ' לב' דבר שמלאכתו להתיר לצורך [גופו ולצורך מקומו] ואפילו מחמה לצל ודבר [שמלאכתו] לאסור לצורך גופו [ולצורך מקומו] אין מחמה לצל לא ומן [מ]חמת גופו אסור כלבין [ה] ודלך בסראג אלדי תסרג פי גמעה ללסבת לא יגוז שילה [] פלו אנטפא ק' רבי שמעון אומר כל הנרות מיטלטלין בשבת חוץ מן הנר הדולק בשבת.⁵⁷

[ואלוה'] אלמאכולאת פאן בעצהא אכלהא חלל ובעצ'הא חראם ודלך מאז לצחיןח] [אכלה מאן] [ללמוריין' וד]לך אלגדר אלמרבב ומא אשבה דלך גאיז והרה לא יגוז ללעליל] אסתעמאל [פי] אלסבת מתל מטבוך אלפתימון ושראב אליופא אלדי ליס מן עאדה אל[צ]ח[יח] אסתעמאלה ק' אלחכ' זכ' לב' כל האוכלין אוכל אדן⁶¹ לרפואה וכל המשקין הוא שותה חוץ מי מי דקריין וכוס אלעקריין מפני שהן לירוקה

[ואלר'] אל[מ]קרוה ואלמראייה לאן אלנצרו! פי אלכתב אלערכיה חראם

57 עד כאן על פי כ"י א 38, ומכאן על פי כ"י א 2.

58 מבוסס על שבת קכג ע"ב.

59 מבוסס על משנה שבת ג, ו.

60 גם בסידורו הוא כותב שאסור לחולה לאכול מאכל זה, ראה סדור רב סעדיה גאון (לעיל, הערה 2), עמ' קיז.

61 כתיבת 'אדן' במקום 'אדם' רווחת בכתבי יד המשקפים את נוסח ארץ ישראל של המשנה, ראה שלמה נאה, 'שתי סוגיות נדרשות בלשון חז"ל', מחקרי תלמוד ב (תשנ"ג), עמ' 369-391.

62 מבוסס על משנה שבת יד, ג.

בערבית אסור, [וכן] מה ששייך לספרי
החשבונות והאיגרות, על אף שהם
בעברית אסור. אמרו החכמים 'אין קורין
בשטרי הדיוטות בשבת'.⁶³

והשביעי הדיבור על הצרכים העתידיים
"ודבר דבר" (ישעיה נח, יג) שלא יהא
דבורך בשבת כדבורך בחול'.⁶⁴

והדיבור החמישי 'כבד את אביך ואת
אמך' (שמות כ, יב). סוגיות 'איש אמו
ואביו תיראו' (ויקרא יט, ג) כוללות
שבעה חלקים. ארבעה מהם בענייני
כיבוד אב ואם כמאכל ושתייה. אמר
'כבד את יי מהונך' (משלי ג, ט).

הראשון הוא האוכל, אחר כך [], אחר
כך כסות ולבוש [], אחר כך הליווי
בכניסה וביציאה. אמר 'איזהו כבוד
מאכיל ומשקה מלביש מכניס ומוציא'.⁶⁵
והרביעי, בדיבור. אמרו חז"ל 'מכבדו
בחיינו ומכבדו במותו בחיינו כיצד נשמע
בדבריו למקום לא יאמר שלחוני בשביל
עצמי פטרוני בשביל [עצמי] אלא
אבא אלא כך אבא מרי זכרו לחיי העולם
הבא הרי אני כפרת מושבו. הנא מילה
בתוך י"ב מכן והלך זכרו לחיי העולם
הבא'.⁶⁶

והשלושה האחרים בענייני מורא. ורוב
המורא קשור ל[]. אמר 'אתנם לו מורא
וג' (מלאכי ב, ה). וזה שלא ידבר בפניו

[] מן כאן מן כתב אלחסבאנאת
ואלרסאיל ועלי אנהא עבראני[ה]
[חראם קאלו] אלחכמים אין קורין
בשטרי הדיוטות בשבת
ואלז' אלכלאם פי אלחואיג אלמס'
תאנפאת ודבר דבר שלא יהא דברך
בשבת כדבורך בחול
ואלדבור אלה' כבד את אב' ואת
אמך] יגמע מעאני איש אמו ואביו
תיראו ז' וגוה ד' מנהא פי אלבר
כאלמאכול וא[למשרו]ב ק' כב' את יי'
מהונך

פאולה אלטעאם תם אל[] תם כסוה
ולבאס ו[] תם אלתישע פי אלדכול
ואלכרוג ק' [אי]זה הו כבוד מאכיל
ומשקה מלביש מכניס ומוציא ואלד'
פי אלכלאם ק' אלחז'ל' מכבדו בחיו
ומכבדו במותיו בחיו כיצד נשמע
בדבריו למקום לא יאמר שלחוני
בשביל עצמי פטרוני בשביל [עצמי]
אלא שלחוני בשביל אבא אמר אבא
אלא כך אבא מרי זכרו לברכה זכ'
לחיי לעולם הבא הרי [אני] כפרת
מושבו הנא[!] מילה בתוך י"ב מכן
והלך אומר זכרו לחיי העולם הבא
ואלג' אלאוכר פי אלמורא ואכתר
אלמורא תקע עלי אל[] ק' ואתנם לו
מורא וגו והו אן לא יתכלם בין ידיה

63 מבוסס על שבת קטז ע"ב, ועוד.

64 מבוסס על שבת קיג ע"א-ע"ב.

65 מבוסס על קידושין לא ע"ב.

66 שם.

- ולא ינקי' כלאמה ואן יקום בין ידיה קאל לא ישב במקומו ולא סוֹתֵר את דבריו לא כוֹתֵת את דבריו ומכריעו ואומ' רבן | יך
- והדיבור אל' לא תרצח ופיה ז' מעאני וכלהא תסמא המת[ה]
- אולה אלכטש בגירה קאל פיה ואם בכ'ב'ה'ר'ה' ואם באבן יד⁶⁷ [או בכלי] עץ יד וג'⁶⁹
- ואלב' אן יקתלה בסכב אמא בתרכה לסטחה מכשופא פיסקט מנה כמא קאל כי תבנה בית חדש ועשית מעקה וג' או באטלאקה חיואן לה וקד עלם אנה נטאח קתאל כמא ק' ואם שור נגח הוא מתמול שלשום והועד בבעליו וג'
- ואלתאלת אן ישחד עליה שהאדה זור תכון סכב קתלה כמ' ק' כי יקום עד חמס באיש לענות בו סרה ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו
- והשני, ההריגה בצורה עקיפה, או על ידי זה שמשאיר את גגו חשוף ומישהו נופל ממנו, כמו שאמר 'כי תבנה בית חדש ועשית מעקה' (דברים כב, ח), או על ידי כך שמשחרר חיה השייכת לו, והוא יודע שהיא נגחנית קטלנית, כמו שאמר 'ואם שור נגח הוא מתמול שלשום והועד בבעליו וג'' (שמות כא, כט).
- והשלישי, שמעיד עליו עדות שקר שגורמת למותו, כמו שאמרו 'כי יקום עד חמס באיש לענות בו סרה... ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו' (דברים יט, טז-יז).
- והרביעי, שמכין לו דרך רעה שגורמת לו לסטות מדרתו, והרי הוא למעשה הורג אותו בהטעייתו, כמו שאמר 'משגה
- ואלראבע אן יצ'ע לה מדהבא רדיא פיצ'לה בה ען דינה פקד קתלה באצ'לאלה כמא קאל משגה ישרים

67 מבוסס על ספרא קדושים א, א, ראה ספרא דבי רב, מהדרות א"ה ויס, וינה תרכ"ב, עמ' פז; קידושין לא ע"ב, ועוד (בגרסאות שונות). את הנוסח 'כותת' לא מצאתי במקור נוסף, אך הוא נראה נוסח אמין ולכן השארתי אותו במקומו.

68 עד כאן על פי כ"י א.2.

69 מכאן על פי כ"י ב.

<p>ישרים בדרך רע בשחותו הוא יפול ותמימים ינחלו טוב' (משלי כח, י).</p>	<p>בדרך רע בשחותו הוא יפול ותמימים ינחלו טוב</p>
<p>והחמישי, שהוא רואה רודף שרץ אחרי מישהו להורגו או לגרום לו עבירה שהוא חייב עליה מיתה, והוא לא מציל אותו מכך, והרי הוא כאילו הרג אותו, ⁷⁰ כמו שאמרו החכמים זכרם לברכה 'ומנין לרודף אחר חבירו להרגו אחר הזכור אחר נערה המאורשה חייב אתה להצילו בנפשו תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך'.⁷¹</p>	<p>ואלכאמס אן ירי כאלבא יעדו וראה ליקתלה או ליחל בה מעציה יסתחק בהא אלקתל ולא יכלצה מנה פכאנה הו קד קתלה כמא קאלו אלחכמים זכרם לברכה ומנין לרודף אחר חבירו להרגו אחר הזכור אחר נערה המאורשה חייב אתה להצילו בנפשו תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך</p>
<p>והשישי,⁷² שהוא רואה אותו טובע או שהוא נפגע משריפה או שאחת החיות רצה אחריו, והוא יכול להצילו והוא מתעלם, כמו שאמרו גם 'ומנין אם ראיתו טובע בים טובע בנהר לוסטים באין עליו חיה רעה באה עליו חייב אתה להצילו בנפשו תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך'.⁷³</p>	<p>ואלסאדס אן ראה קד גרק פי אלמא או וקע עליה חריק או בעץ' אלוחש יעדו וראה וימכנה אן יכלצה ויתגאפל ענה כמא קאלו איצ'א ומנין אם ראיתו טובע בים טובע בנהר לוסטים באין עליו חיה רעה באה עליו חייב אתה להצילו בנפשו תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך</p>
<p>והשביעי, שהוא רואה אותו עושה עבירה ואינו מוכיחו ומתקנו, וזה כאילו הוא הרגו, שכן אילו היה מוכיחו, היה (מגלה בזה שהוא) מקווה שיקבל ולא יעשה, כמו שאמר 'הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא' (ויקרא יט, יז).</p>	<p>ואלז' אן ראה עלי מעציה ולם יעט'ה ויעדלה פכאנה קד קתלה לאנה לו ועט'ה רגי אן יקבל וימתנע כמא קאל הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא</p>
<p>הדיבור השביעי 'לא תנאף' (שמות כ, יג), יש בו שבעה עניינים, משום שבני</p>	<p>ואלדיבור אלסאבע לא תנאף ופיה סבעה מעאני לאן אלאשכאן אלתי</p>

70 משתמע שהוא אמור להציל את הרודף מן העבירה, משום שהוא עומד לבצע עבירה שחייבים עליה מיתה (בשונה מהמקור בספרא). אם הכוונה הייתה שעליו להציל את הנרדף, לא היה עליו לכתוב את המילים 'שהוא חייב עליה מיתה', המתייחסות בבירור לרודף.

71 מבוסס על ספרא קדושים ב, ד (לעיל, הערה 67), עמ' פט.

72 בקטע המקביל בכ"י א, הסעיפים השישי והשביעי סדרם הפוך.

73 מבוסס על ספרא קדושים (לעיל, הערה 71).

חראם אן תגשא סבעה מן גנס אלנאס

האדם שאסור לבוא עליהם הם שבעה ממין האדם.⁷⁴

אולהא אלתוויג מתעה לאן מן תפעל דלך מן אלנסא תסמי קדשה כמא עלמת מן קצה תמר פנהא וקאל לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש מבני ישראל מנע אלרגל ואלמראה גמיעא ולם צאר הדא פי אלדרגה אלאולי מן אלחראם לאנה תזו>י>ג בכתאב ושהוד ותקדיס ואנמא מוצ'ע חראמה שרט אלמראה אלמחרורה פקט

הראשון הוא נישואי הנאה, משום שמי שעושה זאת נקראת קדשה,⁷⁵ כמו שנלמד מסיפור תמר, והזהיר ואמר 'לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש מבני ישראל' (דברים כג, יח), אסר על הנשים והגברים כאחד. ומדוע זו הדרגה הראשונה של האיסורים, משום שאלו נישואין בשטר ועדים וקידושין, והאיסור הוא דווקא לגבי האישה המשוחררת בלבד.⁷⁶

ואלתאני אלזנא באלמראה גיר אלמחצנה הי פי אלדרגה אלתאניה לאנה בלא שהוד ולא כתאב ולא תקדיס וקאל פיה אל תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זמה

והשני, הזנות עם אישה לא נשואה. וזה בדרגה השנייה משום שזה ללא עדים ולא שטר ולא קידושין. אמר עליה 'אל תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זמה' (ויקרא יט, כט).

ואלתאלת אתיאן בעץ' אלקראבאת אלמחט'ורה קאל פי דלך איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה אני יי ובמא צאר הדא אצעב מן אלזנא בגיר אלמחצנה לאן תלך לו אמהרהא וקדסהא לחלת לה וקראבאתה לן תחל לה עלי וגה מן אלוגה

השלישי, ביאה על אחת מקרובותיו האסורות. אמר לגבי זה 'איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה אני יי' (ויקרא יח, ו). ובמה זה חמור מהזנות עם אישה לא נשואה, משום שזו, אילו היה נותן לה מוהר וקידש אותה היא הייתה מותרת לו, ואילו קרובותיו אינן מותרות לו בשום אופן מהאופנים.

74 הדגש על 'מין האדם' נובע מכך שיש גם איסור ביאה על בהמה, כמו שאבן עזרא מביא בשם רס"ג. ייתכן שאין כאן התייחסות לאיסור הבהמה כדי לשמור על המסגרת של המספר שבע.

75 נראה שפירוש זה קשור למציאות בחברה היהודית, ראה מרכזי עקיבא פרידמן, 'ההלכה כעדות לחיי המין אצל היהודים שבארצות האסלאם בימי הביניים: כיסוי הפנים ונישואי "מתעה"', פעמים 45 (תשנ"א), עמ' 89-107.

76 נראה שהכוונה לשפחה הנוכרית, המתפקדת כקדשה, משום שכאשר העבד העברי משתחרר היא נשארת אצל האדון, ואין בכך איסור שכן שהתורה התירה זאת. אצל פרידמן מופיע תרגום שונה, אך גם הוא אינו נקי מבעיות (פרידמן, שם, עמ' 101 הערה 47).

ואלראבע אשת איש קאל פיהא ואל
אשת עמיתך לא תתן שכבתך לטמאה
בה ומענאה לא לזרע ולא לטמאה בה
והדה אצעב מן אלעריות אלקראבה
לאן תלך חראם עלי אקראבהן חלאל
לסאיר אלרגאל ואשת איש חראם עלי
גמיע אלרגאל אלא זוגהא פקט

והרביעי, אשת איש. אמר עליה 'ואל
אשת עמיתך לא תתן שכבתך [לזרע]
לטמאה בה', (ויקרא יח, כ), ופירושו
לא לזרע ולא לטמאה בה. וזו חמורה
מהעריות של קרובותיו, משום שאלו
אסורות על קרוביהן ומותרות לשאר
האנשים, ואשת איש אסורה על כל
האנשים חוץ מבעלה בלבד.

ואלכאמס אלנדה קאל פיהא ואל
אשה בנדת טמאתה לא תקרב לגלות
ערותה ובמא הי אצעב מן אשת איש
לאן אשת איש חראם עלי אלרגאל
כלהם מא כלא זוגהא ואלנדה חראם
עלי זוגהא איצ'א

החמישי, הנידה. אמר עליה 'ואל אשה
בנדת טמאתה לא תקרב לגלות ערותה'
(ויקרא יח, יט). ובמה היא חמורה מאשת
איש, משום שאשת איש אסורה על כל
האנשים חוץ מבעלה, והנידה אסורה גם
על בעלה.

ואלסאדס אלגויה כמ' קאל ומזרעך
לא תתן להעביר למלך ולא תחלל את
שם אלהיך אני ייי ובמא הי אצעב מן
אלנדה לאן אלנדה להא וקת תטהר
פיה פתחל ואלכאפרה לן תחל אברא

השישי, הגויה, כמו שאמר 'ומזרעך לא
תתן להעביר למלך ולא תחלל את שם
אלהיך אני יי' (ויקרא יח, כא).⁷⁷ וובמה
זו חמורה מן הנידה, משום שהנידה יש
לה זמן שבו היא טהורה ומותרת, והגויה

77 במשנה מגילה ד, ט, כתוב 'האומר "ומזרעך לא תתן להעביר למלך" - ומזרעך לא תתן לאעברא בארמיותא, משתקין אותו בנוזיפה'. במגילה כה ע"א כתוב 'תנא דבי רבי ישמעאל: בישראל הבא על הכותית והוליד ממנה בן לעבודה זרה הכתוב מדבר', ורש"י הבין את הדברים כפירוש לתרגום הארמי שנדחה במשנה. ייתכן שרס"ג הבין שהמאמר בתלמוד הוא פירוש לפסוק עצמו ולא פירוש לתרגום הדחוי (וייתכן כי זו מחלוקת בין ר' עקיבא לר' ישמעאל בפירוש הפסוק, כאשר המשנה היא לפי ר' עקיבא, ואילו ר' ישמעאל סובר כמו התרגום שנדחה במשנה). המקור הקדום ביותר הידוע לנו הטוען שמדובר בפסוק על גויה הוא ספר היובלים ל, י, ראה הספרים החיצונים, מהדורת א' כהנא, תל אביב תרצ"ז, עמ' רפ. פירוש כמו בחיבורנו נמצא בספרו של הקראי יעקוב אלקרקסאני, בן דורו של רס"ג, בספרו קְתָאב אֶלְאָנְאָר וְאֶלְמָרְאָקב, ראה Ya-qub al-Qirqisani, Kitab al-Anwar wal-maraqib: code of Karaite law, ed. L. Nemyov, New York 1939-1943, p. 1148. מסורת רבנית כזו מופיעה למשל בפירוש המשנה של רב נתן אב הישיבה, שמסביר כי דברי המשנה 'משתקין אותו' אמורים לגבי מי שמפרש כי האיסור הוא רק על ארמית ולא על כל גויה, ראה פירוש ששה סדרי משנה שפירש רבינו נתן אב הישיבה (בארץ ישראל), תרגם י' קאפה, מהדורת מ"ל זק"ש, ירושלים תשט"ו, מסכת מגילה עמ' 13; ושם בהערה 5 מובאים מקורות נוספים המפרשים את הסוגיה כך. על עוד מסורת הלכתית משותפת לרב נתן ולרס"ג ראה דן גרינברגר, 'ספר הנר (כתאב אלסראג')': פירושו של ר' יצחק אבן גיא למסכתות פסחים ובבא מציעא', גנזי קדם יא (תשע"ה), עמ' 19.

אדא תגירת פיוןן מקאמהא מקאם
אלמולוד קאלו אלח' זכ' לב' גר { }
שנתגייר כקטן שנולד דמא

ואלז' משכב זכר אלדי קאל
פיה <ואת> זכר וג' גמע גמיע
אלמ[שכבות פחצ'רהא פי אלזכור
ולם צאר הודא] אצעב ממא תקדם לאן
אלנסא אלדי תקדם דכרהון עיאנהון
חלאל אדא כאן אקדסה באלתי לה
ולדלך כולקו ואנמא יוחרמאן אדא
[] עלי גיר חולהון ואמא אלדכורה
פעיאנהם חראם פליס יגוז אן יכון עלי
אי וגה מן אלוגוה בתה ואלדי יתברהם
פאן אללה יחל נקמתה פיהם
ואלבאב אלח' לא תגנוב ואנואע
אלסרק עלי ז' וגוה

אלאול מן אלסרק אן יריד אשיי
וכמסוה ודלך אדא גצב גצבא ותאב
עלי אלשי כמסה ק'פ' והתודו אשר
ח[טאתם] אשר עשו והשיב את אשמו
ברא וחמיש'

ואלב' מן לזמוה אן יריד כומס וכמס
אלוכמס [דפע אלראס אלמאל ובקי
אלכומס [] צאר אלכמס כראס אלמ[אל
[ק' או מכל אשר יש[בע על' לש' וג'

אינה מותרת לעולם.⁷⁸ ואם תאמר הרי
היא יכולה להתגייר, אנו אומרים שאם
היא התגיירה היא כמו מי שנולד, אמרו
החכמים זכרם לברכה 'גר שנתגייר כקטן
שנולד' (יבמות צז ע"ב, ועוד).

והשביעי, משכב זכר, שנאמר בו 'ואת
זכר וג'' (ויקרא יח, כב) כלל את כל
המשכבים ואסר אותם בזכר. ומדוע
זה חמור יותר מאלו שקדמו, משום
שהנשים שהוזכרו קודם, הסוג שלהן
מותר אם התקדשו למי שראוי להן,
ולכך הן נבראו. והן אסורות [] על מי
שלא ביכולתן. אולם הזכר, הסוג שלו
אסור, והוא אסור בכל אופן מן האופנים
לגמרי, ומי שעושה זאת הרי האל יטיל
את עונשו בהם.

והשער השמיני 'לא תגנוב' (שמות
כ, יג). מיני הגניבה מתחלקים לשבעה
אופנים.

הראשון, שהוא מחזיר את הדבר
וחומשו, וזה כאשר הוא גזל גזל וחזר
בתשובה, היא אינה מתקבלת ממנו עד
שישיב ויוסיף על הדבר חומש. אמרו
'התודו אשר⁷⁹ ח[טאתם] אשר עשו
והשיב את אשמו בראשו וחמישתו'
(במדבר ה, ז).

והשני, מי שחייבוהו להחזיר חומש
וחמישית ה[חומש]. וזה כאשר הוא שילם
את הקרן, ושאר החומש [כופר], הפך
החומש להיות כמו הקרן [] אמר 'או

78 על נקודה זו מקשה מבשר (לעיל, הערה 18), ואומר שהנידה בנידתה תמיד אסורה, ולכן לא נכון
לומר שיש זמן שבו היא טהורה.

79 צ"ל 'את'.

מכל אשר יש[בע עליו לשקר וג'] (ויקרא
ה, כד).

והשלישי, גנב [] אם היה אחר [].
והרביעי צורת הגניבה [אמר 'אם
המצא] תמצא בידו הגניבה וג' (שמות
כב, ג).

והחמישי גנב שחייבו[והו] מה שגנב
שיומת, וזה אם הוא גנב [] אמר בעניינו
'וגנב איש ומכרו' (שמות כא, טז).

והשישי הגניבה ב[] אמר 'אם עשק
רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה אל
תתמה על החפץ' (קהלת ה, ז), ועוול זה
הוא החמור מכל העוולות, ולא [] והאל
יביא [] 'ואשיבה ידי עליך ואצרף כבר
סגיך וג' (ישעיה א, כה).

והשביעי, [מי] שגונב את דעת האנשים,
כמו[] אבשלום. אמר 'ויגנב אבשלום
וג' (שמואל ב טו, ו) והאופן שיעז []
שיפתה, אמר 'ויפתוהו בפיהם ובלשונם
וג' (תהלים עח, לו), ואמר גם 'הטוב כי
יחקור אתכם וג' (איוב יג, ט).

והשער התשיעי 'לא תענה וג' (שמות
כ, יג). הכוונה היא שעדות אמת היא
הדרך הישרה מהדרכים, ועדות שקר היא
המקולקלת בדרכים אלו.

כיוון אחר, [] היה יותר מזה, ולכן אמר
'[כזבים] עד שקר [] וג' (משלי יד, ה),
ואמר 'עד אמונים לא יכזב וג' (שם, [])
אם זה נצרך או לא. ותהיה עדותו [מנועה
מסיבות] הרבה, חלק מחמת הבנתו וחלק
מחמת קרבתו למי שמעידים לטובתו או
לחובתו, ויש מהם מחמת מעלת בחירתו,
ויש מהם מחמת נגיעתו בעדות זו. ולכן
אמר האל יתעלה ויתרומם

ואלג' סארק [] ארא כאן אכרה[]
ואלד' צורה אלסרקה [] ק' אם המצא
תמ[צא] בי הג וג'

ואלה' סארק אלזמ[] מא סרקה אן
יקתל והו אדא סרק [] קאל פויה וגנב
א' ומכרו

ואלו' אלסרק פי ג[] ר כאן [] ק' [אם]
עשק רש וגוזל משפט וצדק תראה
במדינה [אל תתמה] על החפץ [] הרה
אלצ'לם אעצ'ם מן כל צ'לם פלא []
פאן אללה סיגו חר [וא]שיבה ידי עליך
וא' כב' סי' וג'

ואלז' [] יסתיק עקל אל[] אבשלום
ק' ויגנב אבשלום וג' ומצורה אן
יתכטא [] רק פי אן מ[] ע אן יכאדע
ק' ויפתוהו בפיהם ובלשונם וג' וקאל
[א]צ'א הטוב כי יחקור אתכם וג'

ואלבאב אלט' לא תענה וג' ודלך אן
אלשהאדה אלצחיחה הי מא
אסתקאמת מן אלוגוה ואלשהאדה
אלזור ממא פסוד מנהא

גהת אכרה ען אל[] כאן אכתר מן
דאך ולדלך ק' [] כזבים] עד שקר [] וג'
וק' עד אמונים לא יכזב וג' [] יחיתאג
דאלך אם לא ויכון שהאדתהא מן
[] כתירה בעצ'הא מן קבל פהמה
ובעצ'הא מן קבל קרבוה [ללמ]שהוד
לה ועליה ומנ[הא] לסני אכתיארה
ומנהא לאנתמאא מן תלך אלשהאדה
ולדלך קאל אללה עז וגל ואעדה

<בי> עדים נאמנים את אוריה הכהן
 וא' זכ' בן יברכיהו דל אן ההנא עידים
 ליס תבנא מנהם
 ואלב' ואלג' יוערף אלמשהוד לה
 ועליה
 ואלד' אן יחקיק כיפיה אלאחואל
 כיף כאנת
 ואלו' אן יעריף אלזמן אלתי כאנת
 פיה אלשהאדה
 ואלו' אן יערף אלמכאן אלתי כאנת
 פיה אלשהאדה
 ודלך תגמע אשטרות הדה אלד' מעני
 ביום פלוני במקום פל' [פל] אמר לנא
 היו עליי עדים וחתמו לפל' שמכיר []
 הדה פי דיני ממונות⁸³ ואמא פי דיני
 נפשות להא ז' אכר סוא הדה וכך' היו
 בודקין] אותו בין חקירות באי זה יום
 ובאי זה מקום באיזה שעה מכירים
 אתם אותו והתריתם בין העובד עבודה
 זרה את מאן! [עבד ובמאן!] עבד ודלך
 אן אמתחאן אלשהאדה פי אלכ' עלי ז'
 אלפאץ' ק' ודרשת וחקרתה
 ואלדבור אלי' לא תחמוד ופיה ז'
 מעאני והי אלבית ואלמרה ואלעבד
 ואלאמה ואלתור ואלחמאר ואלמאל

בי⁸⁰ עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת
 זכריהו בן יברכיהו' (ישעיה ח, ב), הורה
 שיש עדים שלא תאמין בהם.
 והשני והשלישי הם שיכיר את אלו
 שמעידים לטובתו או לחובתו.
 והרביעי שיאמת את פרטי הנסיבות
 כפי שהיו.
 והשישי⁸¹ שיידע את הזמן שהייתה בו
 העדות.⁸²
 והשביעי שיידע את המקום שהייתה בו
 העדות.
 וכל אלו השבעה נכללים בשטרות,
 ביום פלוני במקום פלוני אמר לנא היו
 עליי עדים וחתמו לפלוני שמכיר [], אלו
 בדיני ממונות. ובדיני נפשות יש שבעה
 אחרים חוץ מאלו, כדבריהם 'היו בודקין
 אותו בין חקירות, באי זה יום, ובאי זה
 מקום, באיזה שעה, מכירים אתם אותו
 והתריתם בו. העובד עבודה זרה, את מה
 עבד ובמה עבד',⁸⁴ וזה משום שבדיקת
 העדות יש לה בכתוב שבע לשונות, אמר
 'ודרשת וחקרת' (דברים יג, טו).⁸⁵
 והדיבור העשירי 'לא תחמוד' (שמות
 כ, יד) יש בו שבעה עניינים, והם הבית
 והאישה והעבד והאמה והשור והחמור

80 צ"ל 'לי'.

81 נראה שהמעתיק השמיט את הסעיף החמישי.

82 נראה שהכוונה לזמן שבו אירע המקרה שהעדות עוסקת בו.

83 עד כאן על פי כ"י 4, ומכאן על פי כ"י א1.

84 מבוסס על משנה סנהדרין ה, א.

85 נראה שהמחבר רומז לדרשת גזירה שווה של המילה 'היטב' בין הפסוק המצוטט כאן 'ודרשת וחקרת ושאלת היטב', לבין דברים יז, ד: 'והוגד לך ושמעת ודרשת היטב'. דרשה כזו מופיעה למשל בספרי דברים פסקה צג, ראה ספרי על ספר דברים, מהדורת א"א פינקלשטיין, ברלין ת"ש, עמ' 154; והמדרש שם מציין שבע חקירות ושבע בדיקות.

והכסף. אמר עליהם 'בית רעך וג' (שם), ומדוע פירט מה הם השבעה האלו, אנו אומרים שלכל אחד מהם יש תחבולה שבה הוא מערים עליו כדי שייקח ויאבד יותר מתחבולת זולתו.

הראשון הוא הבית. אם ראה אדם בית מפואר ויפה השייך לחברו והוא חושק בו, ומערים עליו ומציע לו את כספו, עד שהוא מלווה לו וממשכן את הבית ותופס אותו ולקח אותו תמורת החוב. אמרו החכמים זכרם לברכה 'שלא יראה אדם לחבירו דירה נאה ויאמר אקפוץ ואלוינו מה אקנינה בחוב'.⁸⁶

והתחבולה השנייה מתרחשת באישה. וזה שרואה איש שיש לחברו אישה בריאה ויפה, והוא מתאווה לה ומערים ומפיל ביניהם מריבה, ובעלה מגרשה והוא נושא אותה []. לכן מי שהביא גט מרחוק לא יישא אישה זו, אמר 'המביא גט ממדינת הים ואמר בפני מי נכתב בפני מי נחתם הרי זה לא ישאנה',⁸⁷ [] פסק איש שבועה על אישתו [והוא] גירש אותה על פי דבריו, הרי זה לא יישא אותה דיין זה, [אמרו 'החכם ש] אסר את האישה בנדר על בעלה הרי זה לא ישאנה'] (משנה יבמות ב, י).

והתחבולה השלישית בעניין השור וכל מה שמשתמשים בו לעבוד עבודה, אם הוא שוכר אותו ועובד בו יותר מיכולתו וממית אותו בפעם הראשונה שהוא

ק'פ' בית רעך וג' ולם בסט הדה אלז' פנקול אן כל ואחדה מנהון לה חילה יחתאל עליה ען יוכד יוהלך אכתר מן חילת צאחבה

פאולהא אלכית אדא ראי אנסאן דאר סריה חסנה לצאחבהא פיהואהא ויחתאל עליה אן יערץ' מאלה חתי יקרצ'ה ויסתרהנהא מנה] ויסתגרקהא ויאכדהא בדינה ק' אלכ' זכ' לב' שלא יראה אדם לחבירו דירה נָאָה ויאמר אקפוץ ואלוינוול! מה אקנינה בחוב

ואלחילה אלכ' תקע עלי אלמרה ודלך אן ירא אלאנסאן אמראה נט'י] פה חסנאה לצאחבהא פיהואהא פוּחַתְאֵל וי]טרח בינהם אלכצאים פיטלקהא] זוגהא ויתזוג [הו] ולדלך צאר מן גאב ג] גט מן בעיד לא [יזוג] דלך אלמרה קאל המביא גיט ממדינת הים [ואמר בפני] מי נכתב בפני מי נחתם הרי זה לא ישאנה] לאם אפתא רגל חלף [מרתה] עלי מרתה []טלקהא בקולה פלא יתזוג בהא דלך אלחאכם [אמרו החכם ש]אסר את האשה בנדר על בעלה הרי זה לא ישאנה] וואלחילה אלג' עלי אלתור וכל [מן] מסתעמל ליעמל] בה עמל איצ'א פיסתאגר ויעמל עליה אכתר מן טא]קתה] פיהלך פי אול אן ילוס

86 מבוסס על גיטין מט ע"ב. בכתבי היד של התלמוד הנוסח אחרי המילה 'אלוינו' הוא 'כרי שאגבינה/שאגבנה/שאגבינו בחובי'.

87 מבוסס על משנה יבמות ב, ט.

מנסה את גופו, אמרו 'השכיר את הפר לחרוש בבקעה וחרש בהר חייב, לרוש בתבואה ודש בקטנית חייב מפני שהקטנית מחלקת'.⁸⁸

התחבולה הרביעית, העבר. מי שמערים עליו ועל כל נשכר, ולא רק (עליהם) אלא על הארון עצמו, בכך שמלווה ואחר כך משתמש במה שעליו מהחוב. והתחבולה החמישית, האמה. מערים על אדונה בכך שפוצע אותה או גורם לאיבוד השן הטוחנת שלה וגורם להפסיד אחר מהם, והוא חייב לשחררה, כדבריו 'לחפשי ישלחנו וג' (שמות כא, כו-כז).

והתחבולה השישית היא על החמור וכל מה שנשכר, בכך שמעמיס עליו משא שהוא יותר מיכולתו, אמרו 'כמה יוסיף על משאו ויהי חייב סאה לגמל ושלושה קבין לחמור'.⁸⁹

והתחבולה השביעית היא על הממון. וזה, שהוא מוצא בהמה תועה בשדה ולא לוקח אותה ולא משיב אותה לבעליה, אלא עוזב אותה עד שמתייאשים, ואז הוא או זולתו לוקחים אותה, 'המתין לה עד שנתיאשו הבעלים ונטלה, עובר משום לא תוכל להתעלם'.⁹⁰

זהו פירוש עשר (הדיברות יע)זור האל לשומרן [] תם (החכור) והשבח לאל ריבון העולמים.

גרמיה ק' השכיר את הפר לחרוש בבקעה וחרש בהר חייב לרוש בתבואה ודש בקטנית חייב מפני שהקטנית מחלקת.

אלחילה אלד' אלעבר יוחתאל עליה וכל מסתאגר כל עלי אלמוולא נפסה באן יוקרין' [] יסתעמל במא עליה מן אלדין ואלחילה אלה' אלאמה יוחתאל עלי מוולא <ה>א באן יכתלהא או יראוי צ'רסהא פיפסד אחראהמא פילזמה עתקהא [כ]ק' לחפשי ישלחנו וג'

ואלחילה אלד' עלי אלחמאר וכל [] מסתאגר אן יחמל עליה חמל אמא פיכון אכתר מן טאקתה קאלו כמא יוסיף על משאו ויהי חייב סאה לגמל ושלושה קבין לחמור.

ואלחילה אלז' עלי אלמאל ודלך אן יוגר לה צ'אלה פי צחראה פלא הו יאכדהא ולא הו ירדהא עלי צאחבהא בל יתרכהא חתי יקע בהא אלאיאס פאמא יאכדהא הו או גירה המתין לה עד שנתיאשו הבעלים ונטלה עובר משום []א תוכל לה להתעלם פהדא שרח אלעשן []הבתא []פע אללה חאפצ'הא האתאן [] תמת ואלחמד []לה רב אלעאל'מין

88 מבוסס על משנה בבא מציעא ו, ד.

89 מבוסס על משנה בבא מציעא ו, ה.

90 מבוסס על בבא מציעא כו ע"ב.